
Alexander Demandt: Az eszményi állam. Politika-elméletek az ókorban

A neves német ókortörténész antik politikaelméleteket tárgyaló könyve immáron 4., teljesen átdolgozott és bővített kiadása annak a műnek, amely először 1992-ben jelent meg. A szerző az első kiadást – amely az 1973/74-ben tartott egyetemi előadásából nőtt ki – saját szavai szerint a klasszikusokhoz vezető utat lerövidítő bevezetésnek szánta, ezért lemondott arról, hogy – néhány esettől eltekintve – a szakirodalmat is beledolgozza a szövegbe. Ezen az alapkoncepción az igen sikeresnek bizonyult könyv negyedik kiadásában sem változtatott, ugyanakkor a szöveget teljesen átdolgozta, további forrásokkal bővítette. A mű tehát a rendelkezésre álló források alapján hoz létre az adott témához többé-kevésbé egységes narratívát: az antik szerzőknek a lábjegyzetben megjelölt szövegeit fűzi fel egy nagyon gondosan tagolt gondolatmenetre. A tizenöt fejezetből álló könyv időrendben, a preszókratikus filozófusoktól egészen az utóéletig tárgyalja az antik politikai gondolkodás történetét, külön fejezetet szánva még a szofistáknak, Platon ideális államának, Arisztotelésznek, a hellénisztikus uralkodóeszménynek, az antik államutópiáknak, Rómának, Cicero államfilozófájának, a császárkori Róma-ideológiának, a Róma elleni szellemi opposíció kérdésének, a politikai tartalmú meséknek és a kereszténység államról alkotott elképzeléseinek. A jól áttekinthető, világos szerkezet, a szöveg bekezdésnyi részekre való felosztása, amely a név- és tárgymutatóval együtt lehetővé teszi az anyagban való könnyű tájékozódást és az egyes problémák gyors áttekintését, kétségkívül a könyv egyik nagy erénye.

Demandt műve igen ambíciózus vállalkozás, amely szokatlanul hosszú időszakot és nagyon sok témát ölel fel, ezért meglehetősen

jedelme ellenére is valóban azt a célt szolgálja, amiért megszületett, hogy tudniillik bevezetés, útmutató legyen a görög és a római szerzőknek az állam mibenlétéről, keletkezéséről, feladatáról, irányításáról, nem utolsó sorban az eszményi államról szóló töprengéseikhez, elképzeléseikhez, nem pedig mélyreható elemzése egy-egy korszaknak vagy problémának. Éppen ezért rendkívül hasznos munka azok számára, akiket egy adott kérdés iránti érdeklődésük magától értetődően először a források felkutatására ösztönöz: a fejezetekre, azokon belül számos alfejezetre tagolt könyvben könnyen rábukkanhatnak a keresett tárgyra, melyet Demandt a releváns auktorhelyek alapján foglal össze. Mindezzel együtt a szerző olyan olvasót feltételez, aki tisztában van a források megközelítésének alapvető szabályaival, így azzal, hogy megalapozott kritika nélkül egyetlen szöveg állításai sem kezelhetők tényként. A forrásokat ugyanis számos esetben reflektálatlanul idézi, magunkra hagyva bennünket az értelmezés nehézségeivel. Példa erre a bevezetést követő második fejezetben („*A preszókratikusok politikai felvilágosodása*”) Szolón tárgyalása (II 1), amelyet azzal indít, hogy az athéni Szolón az ismert hét görög bölcs közül a legidősebb. Majd egy Plutarkhosz-szöveggel folytatja („*A hét görög bölcs lakomája*”), amely – gyaníthatóan hellénisztikus forrásból merítve – a hét bölcsnek, köztük Szolónnak a legjobb államról folytatott beszélgetése. Demandt ebből azt a részt emeli ki, amely egy-egy velős mondást ad mindegyikük szájába. Mindehhez semmilyen kommentárt nem fűz, jóllehet a szöveg csupán azok számára értelmezhető, akik tudják, hogy a bölcsök lakomája pusztán fikció, a nekik tulajdonított szavak pedig aligha a saját gondolataikat tükrözik az eszményi államról, sokkal inkább Plutarkhosz forrását. A következő néhány bekezdésben ugyanakkor hasznos összefoglalásokkal, magyarázatokkal kíséri Szolón némely költeményét (1c-e), majd meglepő módon egy anekdotával folytatja, Kroiszosz és Szolón találkozásának híres hérodotoszi történetével, amelynek a tárggyal való összefüggése mindenképpen bővebb kifejtést kívánna. Ama olvasó számára, akinek a szerző saját szavai alapján a könyvét szánta, aki tehát először találkozik az antik politikai elméletek forrásaival, zavarba ejtőek és akár félrevezetőek is lehetnek az olyan, vagy bő-

vebb kommentár nélkül hagyott, vagy szó szerint értelmezett szövegek, mint például Hérakleitosz fragmentumai (II 2). Szerencsére az esetek többségében az idézett szövegeket Demandt saját megjegyzései követik, amelyek egy-egy folyamat, történeti időszak lényegi elemeit kiemelve mutatnak rá alapvető összefüggésekre. (Példa erre a könyv elejéről a méloszi dialógushoz fűzött kommentárja (III 4a-f) vagy Periklész halotti beszédének elemzése (II 3c-t).

Rendkívül gazdag anyagot felvonultató, informatív, ugyanakkor olvasmányos, számos szempontból hasznos alpműről van szó, amely mindezzel együtt magán viseli a néhány évtizeddel korábbi szakirodalom érdeklődésének fő ismérveit. Címének megfelelően középpontjában az állam áll megannyi aspektusával,¹ és viszonylag kisebb teret kapnak azok a szövegek, amelyek az utóbbi két-három évtized kutatóinak figyelmét leginkább felkeltették, és amelyek jelenkorunk politikai gondolkodását az eltelt idő és a semmilyen tekintetben sem összevethető társadalmi, gazdasági, politikai viszonyok ellenére az antikvitáshoz kapcsolják. Olyan eszméket, értékeket tematizáló szövegekről van szó, mint az igazságosság, az egyenlőség, a szabadság, és olyan alapvető kérdésekről, mint a társadalmi hierarchia, az egyéni felelősségvállalás. Demandt egyáltalán nem, vagy csupán érintőlegesen foglalkozik fontos művekkel, így például a homéroszi eposzokkal, és jóformán teljes egészében mellőzi a Kr. e. V. századi attikai dráma és színház politikai szempontú elemzését. Vitatható módon míg alig egy oldalt szán Senecára (XI 3b-d), addig hosszasan taglalja az idősebb Cato életét és pályafutását (VIII 1a-x). Aránytalanul nagy terjedelemben vizsgálja a politikai tartalmú – mindenekelőtt az Aiszóposznak tulajdonított – meséket (XIII „*Politika a mesékben*”), miközben ő maga is úgy látja, hogy az államra és a társadalomra vonatkozó kijelentéseik nem állnak össze egy elméletté, sőt, egymásnak is ellentmondanak. Nem részesítenek előnyben egyetlen államformát sem, a társadalmi viszonyok megváltozására pedig a mesékben nincs remény: szerzőjük rezignáltan veszi tudomásul, hogy az igazságosság, az egyenlőség nem több merő fikciónál.

¹ Demandt nem fogadja el a Carl Schmitt-féle felfogást, amely szerint az „állam” fogalma kizárólag a XVI. századtól kezdve alkalmazható, jóllehet elismeri, hogy az „állam”-nak megfelelő, azzal pontosan egyenértékű szó sem az ógörög, sem a latin nyelvben nem létezik.

Az alávetett helyzetben lévőket ezért türelemre inti, és a siralmas állapotok elviselésére egyetlen orvosságot kínál: a nevetést.

Az anyag szerkezetében mutatkozó némi esetlegességet bőven kompenzálják azok a fejezetek, amelyek viszont a hasonló témájú könyvekből maradnak ki többnyire. Közülük is az egyik legérdekesebb a Róma ellenségeinek politikai eszméit vizsgáló rész (XII „*A Róma elleni szellemi opposzió*”). Nincsenek közvetlen forrásaink, amelyekből láthatnánk, hogyan gondolkodtak az alávetett népek Rómáról, miként értékelték velük szemben folytatott politikáját és saját helyzetüket. Közvetett forrásaink azonban vannak, és ezek paradox módon a rómaiaktól származnak. Sallustius, Cicero, Caesar, Livius és Tacitus Róma ellenségeinek szájába adják a velük szemben elkövetett igazságtalanságokat, ráadásul olyan módon, hogy szavaik egyenesen rokonszenvet ébresztenek az olvasóban. Demandt szerint ennek az oka részben a pártatlanságra való törekvés az események bemutatásában, részben az, hogy a rómaiak által megfogalmazott önkritika rendszerint politikai célok elérésének az eszköze volt. Tipikus példa erre Catónak a rhodosziak érdekében elmondott beszéde Kr. e. 167-ben, vagy Cicero számos szónoklata, amelyekben a rómaiak kapzsiságának, az általuk elkövetett súlyos jogsértéseknek és az őket övező gyűlöletnek a hangsúlyozása érvként szolgál egy vádlott (például Verres) elítéltetéséhez vagy egy rendkívüli megbízatáshoz (Pompeiusé Kr. e. 66-ban).

Sallustius, Caesar és Tacitus történeti műveiben a Róma által frissen leigázott, lázadó vagy már romanizált népek, népcsoportok képviselői – helyzetüknek megfelelően – hasonló módon érvelnek Rómával szemben. Ez derül ki azokból az alfejezetekből, amelyekben a szerző a provinciálisok, a germánok, a görögök, a zsidók és a keresztények sérelmeit vizsgálja a fenti auktorok műveiben. A rómaiakkal szemben megfogalmazott vádak állandó eleme a hatalomvágy, a kapzsiság, a jogtalanság. Tacitus egyenesen azt mondhatja a kelta Calgacusszal, hogy a rómaiak rablók, zsákmányuk pedig az egész földkerekség. Ha az ellenség gazdag, akkor a kapzsiság, ha szegény, akkor a becsvágy hajtja őket. A birodalom nem jelent számukra mást, mint: elhurcolni, levágni, feldúlani. Ahol pusztaságot hagynak maguk

után, azt elnevezik békének. A germán Arminius vádjai lényegében ugyanezt visszhangozzák ugyancsak Tacitusnál: a rómaiakat mohóság, kegyetlenség és gőg jellemzi.

A birodalom nyugati felében élő népek, beleértve a keltákat és a germánokat intellektuálisan Róma alatt álltak, ezért megalapozott szellemi ellenállás nem is várható el tőlük – írja Demandt –, ám egészen más a helyzet a birodalom keleti felében élő népekkel, a görögökkel és a zsidókkal. Állítása szerint a görögöktől indult el a Rómával szembeni filozófiai opposíció, melynek leghíresebb példái a Kr. e. 155. évi filozófusküldöttség egyik tagjának, Karneadésznek az előadásai az igazságosság mellett és ellen. A senatus reakciójaként értékelhető a filozófusok és rhétorok kiutasítása a Városból még Kr. e. 161-ben, a latin szónoklattanárok tevékenységének tiltása Kr. e. 92-ben, a császárkorban pedig Vespasianusnak és Domitianusnak a filozófusokkal szemben hozott rendeletei. Demandt meglehetősen részletesen taglalja az Antoninus Pius és Marcus Aurelius idejében élt Peregrinus Proteus Róma-ellenes tevékenységét, ami azért meglepő, mert – miként maga is leszögezi – a római hatóságok egyáltalán nem vették őt komolyan. Sőt, a Rómával szembeni görög filozófiai ellenállás létezését és a római filozófiaellenességet egészében kérdőjelezi meg az alfejezet végén álló összefoglalása (XII 4k), amely a forrásokból azt a helytálló következtetést vonja le, hogy egyrészt a görög filozófiai ellenállásra csak szórványos bizonyítékaink vannak, másrészt a rómaiak a legkevésbé sem voltak a görög filozófia, általában véve a görög kultúra ellenségei. Sokkal bonyolultabb és ellentmondásosabb a zsidóknak és az első keresztényeknek Rómához fűződő viszonya, amelynek egy külön alfejezetet szentel a szerző (XII 5). Összességében a Róma-ellenes eszmék sem súlyukat, sem tartalmukat tekintve nem voltak egyenértékűek a rómaiak által megfogalmazott politikai gondolatokkal, a Római Birodalomnak még elméleti alternatívája sem mutatkozott.

A könyv nagy pozitívuma, hogy nem vágja el azokat a szálakat, amelyek az antikvitás politikai gondolkodását a későbbi korokéval összekötik. Demandt sehol sem mulasztja el, hogy egy releváns gondolat – esetenként egészen a legújabb korig terjedő – utóéletére

rámutatasson, mégpedig az egész munkára jellemző tömör, lényegre törő, világos megjegyzések formájában. Ezt a szempontot olyannyira fontosnak tartja, hogy egy külön fejezetet is szentel az utóélet kérdésének. Az antik politikai gondolkodást tárgyaló más munkák ezt a feladatot rendszerint átengedik a későbbi korok szakértőinek. Demandt eljárása szokatlan, ám indokolható: az utolsó fejezetet is áttanulmányozó olvasó számára még világosabbá válik az antik politikai gondolkodás jelenünkig ható jelentősége az európai politikaelmélet történetében.

Alexander Demandt: Der Idealstaat. Die politischen Theorien der Antike. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Veimar, 2019. 488 o. ISBN 978-3-412-50011-5

Szekeres Csilla